

МІФІЧНЫЯ МЯСЦІНЫ ПАВОДЛЕ ВЕРАВАННЯЎ УСХОДНІХ СЛАВЯН: ПЕКЛА

Гэты артыкул прысвечаны вызначэнню семантыкі і функцыянавання значнага чынніка прасторавага кода, які канцэнтруе ў сабе важнейшыя рысы традыцыйнага бачання свету нашымі продкамі. Сярод міфічных мясцін высокім семіятычным статусам вызначаецца пекла. Для вертыкальнай касмалагічнай мадэлі, трансфармаванай у сувязі з прыняццем хрысціянства, характэрна дыферэнцыяцыя і проціпастаўленне верхняга свету багоў, душ праведных, святых і ніжняга царства грэшнікаў, адпаведна раю і пекла. У раі і пекле вылучаюцца сярэдзіна і край. Напрыклад: *«І пекла пасярод, дык пекна; кепска і ў раі, калі на краі»*. Прычым край раю можа негатыўна ацэньвацца. Ніжні (падземле, пекла) і верхні (неба, рай) ярусы светабудовы, сіметрычна размешчаны адносна паверхні зямлі, сярэдняга, чалавечага свету, маюць з яе «ўваходы» (вокны, вароты, латкі), дзверы (адчыненыя ці зачыненыя). Верылі, што зямля ёсць не што іншае, як скура, якая пакрывае вялізны слой вады, а на дне знаходзіцца пекла. Невялікія глыбокія ямы, якія сустракаюцца на лузе, называюцца «чортавымі вокнамі», у іх нічога не кідаюць і не мераюць іх глыбіню, каб не дражніць чорта. З'яўленне цёмных «латак» на сонцы тлумачылася тым, што праз вогнішча прасвечваецца рай ці паказваюцца нябесныя вароты, за якімі жывуць бог і святыя [1, 557].

Патрэбна адзначыць, што пекла, паводле народных уяўленняў, – гэта месца, дзе пасля смерці пакутуюць грэшнікі: *«Это всё большие, кто дела творил, грехов у кого много, дак тех водят там, говорят, в ад сперва. Посадят в ад, там худые всё люди, которые вредные были. Их сперва, говорят, посадят в горячую смолу. А потом водят по мытарствам, водят вот до девятого дня. Этих, которые людей убивали. Их за грехи мучают. А хороших дак в царство небесное на одно место определённое»* [*2]. Паводле ўяўленняў палешукоў, *«як чалавек канае, стаит ангел Гасподен и нячистый ангел. И тэй и тэй с книжкаю. Если добрых дел больше, то душа умирающего отправляется в рай, если больше дурных дел, то в ад»* [*2].

Паводле старадаўніх дахрысціянскіх уяўленняў беларусаў, усе нябожчыкі ўваходзілі ў кантынуум продкаў і шанаваліся ў гэтай іпастасі, што пацвярджае моцна развіты ў Беларусі культ продкаў – рытуал Дзядоў [2, 356]. Лічылі, што продкаў трэба добра пачаставаць, іначай яны нашлюць неўраджай і розныя няшчасці. У некаторых мясцінах на вячэру запрашалі гасцей (звычайна сваякоў, суседзяў, а часам і жабракоў). Звычайна на Дзяды пакідалі адчыненымі вароты могілак. Перад тым як сесці вячэраць, вешалі рушнік каля дзвярэй, адчынялі комін, *«бо мёртвыя будуць ісці»*. Гаспадар тры разы абыходзіў са свечкай стол, адчынялі вокны і дзверы і клікалі продкаў [3, 150]. Ускосна аб адсутнасці паняцця пекла ў дахрысціянскія часы сведчыць досыць частае ўзгаданне ў беларускіх міфах пра бязгрэшнасць

людзей, што жылі раней, гэта значыць у міфалагічны час. У фальклоры, асабліва ў чарадзейных казках, уяўленне аб пазасмяротным існаванні акумуляюецца рознымі формамі агульнай краіны нябожчыкаў [2, 356].

Карціна пекла звычайна будуюцца на апазіцыі раю па шэрагу істотных прыкмет: верх – ніз, неба – зямля, усход – захад, дзень – ноч, радасць – пакуты [4, 397]. Як міфалагічная канстанта пекла складае таксама бінарны кампанент трыяднай сістэмы: рай – зямля – пекла, з’яўляючыся апазіцыяй раю. У якасці міфалагічнай прасторы пекла існуе ў асноўным у касмічнай вертыкалі, займаючы пазіцыю крайняга «нізу», які супрацьстаіць «верху» – раю. Пекла традыцыйна знаходзіцца «ўнізе пад зямлёю», «у сярэдзіне зямлі», «на самым дне» падземных водаў. Палешукі верылі, што «ў сярэдзіне зямлі гарыць агонь, там ліхі пабудоваў пекло, дзе мучацца грэшныя душы» [5, 79]. Таксама лічылі, што «свет, ці зямля, стаіць на рыбі. Каб тая рыба страпанулася, та б і свет затануў бы ў вадзе ці згарэў бы, бо ў сярэдзіне зямлі такія страшэнны гарыць агонь, што ён у вадзін момант спаліў бы ўвесь свет» [5, 79]. Гэты свет кантактуе з верхнім, пагражае яму праз глыбокія ямы на лузе – «чортавы вокны», бяздонныя водныя лункі, з якіх высоўваецца страшэнная рука і хапае жывёліну, што нахілілася, каб напіцца, глыбокія шчыліны, распадзіны ў зямлі, адкуль чуваць чалавечыя стогны, енкі. У пекле дзейнічае адмысловы кантынгент нячысцікаў – пякельнікі, якія спалучаюць сабачыя і казліныя рысы. Яны, звычайна, не маюць поўсці, языком і праз ноздры абліваюць грэшнікаў расплаўленаю смалою і серай. Сасланыя ў пекла праз асабістыя недахопы, яны вымяшчаюць на грэшніках сваю крыўду [2, 357].

Паводле палескай легенды «Із-за чэго Хрыстос пошел на муки», раней людзі не верылі ў бога, іх душы забіраў дракон і яны ішлі ў пекла. «Люди взмолились, прося Его спасти их. Бог пошел к дракону и попросил его выпустить души. Дракон обещал это сделать, если Бог выполнит задачу – если у Него родится Сын без греха и будет распят на кресте. Дракон думал, что Бог не сможет этого выполнить, но Бог это сделал, поэтому дракону пришлось отдать ему души людей. Христор страдал за нас, грешных» [*2]. Пра наведванне Хрыстом пекла палешукі апавядаюць: «Когда Иисус Христор после воскресения спустился в ад, все подавали руки, чтобы он их вытянул. Один грешник от нетерпения выругался матом, и Бог его не взял. Из этого грешника и образовался черт – у него отросли ногти и волосы встали дыбом» [*2].

Калі рай звычайна лакатыўна звязаны з небам, то пекла – з ніжнім (падземным, падводным) ярусам светабудовы. Але сустракаюцца меркаванні, што пекла знаходзіцца на зямлі: «[Дзе знаходзіцца рай?] – Не на зямле ж, а ў небесе. А грэшнікі гаряць жа ў пекле. [А пекла дзе?] – На зямле. [Дзе на зямлі?] – Там становіцца такое места» [*1, в. Ніканавічы Быхаўскага раёна]; «[Дзе знаходзіцца рай?] – Рай на небе, то ж не на земле. На земле мы не заслужлілі. [А пекла дзе?] – О тут пэкло. Мы всі чэрты. Бо мы не выдержанные люди. Така молодеж, як вітэ, дождэтэ, шо там будэ. Каждый год мэнается в жізнi к хучшому. А надо жiть по Божому i шо-то думать.

Там у нас одін такой был. Умірал, заболел, говоріл: «Я не верю ні в што, а вы ходітэ в церковь...» А я кажу: «Посмотрішь, увірши, только позно будэ». Он заболел. І так болел тяжело, мучілся. І тільки: «Господі, а колько ж я буду мучіцца?». А я кажу: «А зачем Его прізываешь? Богом ругался, Матерью Божьей». Так трудно ўмырав. Будэ мучацься. Там наказаніе пріме... [А за якія грахі якія пакаранні на тым свеце атрымлівае чалавек?] – За крадэж там ерунда такая. От убійство главное ілі человека обідеть, немошчному не помочь. Ілі немошчный ходіт, может, кусочек хлеба просіт, кому голодный, не дать – это всё грех. За всё такое будем отвечать. Он будет тое ж сам терпеть. Не будеш давать мілостыню, і ёму не попадэ» [*1, в. Ляплёўка Брэсцкага раёна]. Паводле некаторых меркаванняў, пекла можа знаходзіцца ў адным месцы з раем – на небе: «[А дзе знаходзіцца рай?] – Рай, па-маяму, вышэй, на небе. Там усё есць: і рай, і пекла» [*1, в. Зялёнкі Мядзельскага раёна].

Беларусы верылі, што трапіць у пекла можна пры наяўнасці хрысціянскіх грахоў: забойства, крадзеж, сквапнасць ды інш. У вызначэнні канчатковага прысуду галоўнае месца належыць Страшнаму суду, дзе кожны зачытае рээстр сваіх учынкаў і атрымае ад Бога прысуд. Акрамя таго, у пекла можна патрапіць і без боскага прысуду – прадаўшы душу нячысціку ці зашмат грашыўшы, тады нячысцікі падхопяць душу адразу пасля смерці. Паводле наратыва з Палесся, «душа выходыць, идэ в рай чы пэкло. Коли вин маў грыхи – пидэ ў пэкло, коли вин нэ маў йих – пидэ ў рай» [*2]. Правадніком душы памерлага чалавека ў пекла ці рай можа выступаць сама Смерць. Згадаем распрацоўку вядомага матыву «Смерць-кума»: «Бывало жили паны и бедные. Быў сильно бедный один человек. И от, у этого человека было десить детей и народилося одинацатое. Обязательно надо перекрестить, а к ему никто не идее – ён бедный. Колесь не считали бедного за человека. Ён вышел на улицу, а иде жэнсчына чужая. А ён говорит: “Можже бы вы ко мне пришли, перекрестили бы мого ребёнка”. А ёна говорит, эта жэнсчына: “Пожалуста, пойдёмте, перекрестим”. От перекрестили, приехали из церкви, ёна и говорит, етая уже его кама: “Кум, не бойся мене, я не жэнсчына, а смерть, посланая я смерть, если человек больный, я провераю – пора ли ему помирать. И от я показалася тебе ў глазах, што ты сильно бедный, и перекрестила твого ребёнка. Я научу тебе, кум, ворожить. Ты прийдешь а к больному, и если я буду стоять ў головах у больного – значит он помрэ и лечить его не надо, бо он помрэ. А если я седеть мо в ногах – значит человек выздоровее, буде жить исче”. И от отого человек стал угадывать (ворожить), стали люди ему много платить, бо он точно угадывал. Ён куму бачить и з ей здороваецца, а люди её не бачать. От уже этот человек стал багатый, заимев свій «масквыч», памещыком стал. И от через несколько лет пришла кума по его – заболёў он. Села ў головах и говорит: “Кумок, сегодня день твой умирать”. Ён: “Кумка, сильно мне добра житья, я хочу исче жить, бо я усю жизнь горевал”. Ён говорит с кумою, а хозяйка думает, што у его бред, хозяйка её не бачить, думает, што он один. Ён просить: “Переверните меня ногами ў голову, што бы кума попала

в ногах”. От его ворочили, ворочили, то туды головой, то сюды, то в тую сторону, то в тую. Кума: “Кум, не ходи туды-сюды по кровати, я тебе продлю на год жизни”. Он слухает, а ёна его в это время заморыла. Кажет ему: “Идем, кумок, у сад, я хочу с тобою погулять”. Пошеё ён. Вышли ў сад у двох, а ён говорить: “Кума, а што такое ў моей хате за голос, за крик?”. А кума атвечает: “Ето, кум, твоё тело ў хате осталось, по твоему телу ў хате плачут. А мы с тобою пойдэм”. Кум: “Я вернусь, посмотрю на свей труп”. Кума: “Низя. Вернацца ты уже не можешь. Мы с тобой пойдэм, я тоби поведу ў рай, не в пекло, а ў рай поведу твою душу, кум”» [*2].

Сучаснымі даследчыкамі назапашана шмат аповедаў пра абміранні, нібыта меўшыя месца падарожжы на той свет. Пры гэтым нярэдка малююцца жудасныя карціны пекла, да прыкладу: «Каторые замираюць. Адна расказывала, там смала кипиць, там шчо плахое. Я читала ў книжачке: аднаму чалавеку, шчо ў пекло папаў, здалось за час, як быдто быў вечность – всякое показывали ему» [*2]. Падобныя карціны пекла могуць выяўляцца ў паэтычнай форме, у прыватнасці ў духоўных вершах. Напрыклад: «Ты прости, прекрасный рай, во иной иду я край // О горе, вечно не узрю тебя // В бездну я низверг себя // О горе, весь я в пламени стою, песню печальную вспою // О горе, я вовеки низгарю // Бога света не узрю //» [*2].

Пакаранне ў пекле нярэдка адбываецца паводле лютэркавага прынцыпу: злодзей носіць скрадзеныя рэчы на плячах ці ў зубах; той, хто скраў пярсцёнак, мусіць пралезці праз яго. Разам з тым існуе версія аб «пекным пекле», дзе чэрці жывуць весела, «да й грэшным душам пазваляюць весяліцца». Тут побач з элементам карнавальнай буфанады прысутнічае і выразны пласт дахрысціянскага ўяўлення аб замагільным жыцці, якое з’яўляецца праекцыяй зямнога, бо, як лічаць палешукі, «каму на гэтым свеце добра, таму й на том свеце не ліха», і наадварот [2, 357].

Згодна запісам А. К. Сержпутоўскага, «як ліхія людзі ніколі не трапяць у рай, так і ліхія птушкі сланяюцца на зямлі, забіваюць другіх...» [5, 49]. Як сведчаць сучасныя інфарманты, «Млечный путь – это тожэ дорогу выстеліл Бог. Она ведет в рай. Кто-то заслужил такое. Есть, может быть, какіе люді, і вот он показал дорогу» [*1, в. Ляплеўка Брэсцкага раёна]. Характэрна ў сувязі са сказаным назва Млечнага шляху – дорога святых [*2, в. Крыўск Буда-Кашалёўскага раёна].

Адзначым, што складаліся спецыяльныя малітвы ад цяжкіх пакут на «тым» свеце: «На Сиянской горе Божая матка спала за анголом хранителем. Пришоў и к йой сам Сус Христос, ее сыночек: “Матка моя наймилейшая, ци спиш ци так лежыши?” – “Спала, проспалася, присниўса мне страшилиўу сон”. – “Матка моя наймилейшая, это не сон, это праўда. Мене жыды ўзели, на хрест ручки распинали, шыпыною пудпаразали, ўужыною тело драли, за ногти спицы заганяли”. А ў нядельку рано соўнейко ўсходить. Божая Матка по небу ходит, сўого сыночка за ручку ўодить, на земле разоренне, на мори каменне, на мори а камень, на камни цэркоўка, а ў цэркоўцы престол стоит, за престолом сам Господь сядит, книжэчку

*чытае, кроў проліўае. Хто будзе эту молитву умоляць, не будзе гореть и ў агне, не будзе купеть и ў смоле. Амин» [*2].*

У сувязі з уяўленнямі пра пекла існуе шэраг традыцыйных прадпісанняў і забарон. Так, *«нельзя выбрасывать вычесанные волосы: голова будет болеть. Волосы прятали (затыкали) в щель в стене. Волос нельзя выбрасывать, потому что на том свете будешь за волосинку хвататься» [*2].*

Верылі, што насельнікі пекла ў пэўныя каляндарныя перыяды могуць наведваць зямлю, шкодзіць людзям і іх гаспадарцы. На Палессі апавядалі, што *«на Купалу роблят вэдьму і спалюют ее, чтобы больше не ходила, нэ дошла. Говорят, что в этот день ведьмы из ада выходят, поэтому спалить надо» [*2].*

Такім чынам, пекла проціпастаўляецца раю і выяўляецца як адмысловая трансцэндэнтная рэальнасць, у якой вечна прабываюць-мучацца грэшнікі. Каб патрапіць на «той свет», менавіта ў пекла, дастаткова адмовіцца ад пэўных маральна-этычных прынцыпаў, а таксама прысвяціць сваё жыццё служэнню д'яблу, а не Богу.

ЗАЎВАГІ

*1. У артыкуле выкарыстаны матэрыялы фальклорна-этнаграфічнага архіва фальклорна-краязнаўчай лабараторыі БрДУ імя А. С. Пушкіна.

*2. У артыкуле выкарыстаны матэрыялы Палескага архіва Інстытута славяназнаўства РАН.

ЛІТАРАТУРА

1. *Швед, І. А.* Касмалогія / І. Швед // Міфалогія беларусаў: энцыкл. сл. / склад. І. Клімковіч [і др.]; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск, 2011.

2. *Вуглік, І.* Пекла / І. Вуглік // Міфалогія беларусаў: энцыкл. сл. / склад. І. Клімковіч [і др.]; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск, 2011.

3. *Дучыц, Л.* Дзяды / Л. Дучыц, І. Швед // Міфалогія беларусаў: энцыкл. сл. / склад. І. Клімковіч [і др.]; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск, 2011.

4. *Белова, О. В.* Рай / О. В. Белова, С. М. Толстая // Славянские древности: этнолингв. сл. В 5 т. Т. 4. П–С / под общ. ред. Н. И. Толстого. М., 2009.

5. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і / У. Васілевіч. – Кніга 1. Мінск, 2010.